

SCURTĂ PRIVIRE

ASUPRA

CESTIUNII CONSERVĂRII ȘI RESTAURĂRII MONUMENTELOR ISTORICE

ÎN

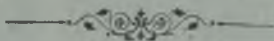
ROMÂNIA

DE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ALEX. LĂPĂDATU

Secretarul Comisiunii Monumentelor Istorice.

BUCUREȘTI

Instit. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-sor I. St. Rasidescu
16, STRADA DOAMNEI, 16.

1911.

31.084

103

SCURTĂ PRIVIRE

ASUPRA

CESTIUNII CONSERVĂRII ȘI RESTAURĂRII MONUMENTELOR ISTORICE

ÎN

ROMÂNIA

BCU Cluj / Central DEiversity Library Cluj

ALEX. LĂPĂDATU

Secretarul Comisiunii Monumentelor Istorice.

BUCUREȘTI

Instit. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-sor I. St. Rasidescu
16, STRADA DOAMNEI, 16.

1911.

8533

TIPĂRITĂ MAI ÎNTĂIU ÎN PUBLICAȚIA OMAGIALĂ

„LUI SP. C. HARET” Cluj

BIBL. UNIV. CLUJ
Nr. 7970 189 2

Ca pretutindene, și la Români, interesul pentru rămășițele istorice și monumentale ale trecutului a trebuit să se nască odată cu organizarea vieții lor publice. El a crescut pe măsură ce această viață s'a dezvoltat și s'a valorat prin răspândirea și propășirea culturii. Relațiunile cronicarilor noștri — ales cei moldoveni — și ale călătorilor străini prin țerile române vădesc în deajuns aceasta. Astfel Urechie Vornicul arată că după «troian» se cunosc semnele puterii marelui Impărat al Râmului. Simeon Dascălul rectifică date din vechile anale cu mărturii scose din pisaniile bisericilor străbune. Miron Costin și, după el, fiul său Nicolae, se străduiește să afle și să arate origina daco-romano-genoveză a vechilor cetăți moldovenești. Ei citesc și talmăcesc, pentru lămurirea contimporanilor, inscripțiile de pe monetele și pietrele romane descoperite pe vremea lor în țară. Eru-ditul Principe Dimitrie Cantemir și contimporanul său din Țara Românească, învățatul Stolnic Constantin Cantacuzino, merg și mai departe cu interesul lor pentru

monumentele trecutului. Cel dintâiu întreprinde chiar săpături arheologice, iar cel de al doilea cercetează cu deamăruntul pisaniile și epitafele vechilor biserici și mănăstiri, spre a restabili cronologia țerii. Puind astfel cercetările lor anticvarice în serviciul istoriei, ei pot fi socotiți ca cei dintâiu arheologi români. După dânsii interesul pentru monumentele noastre crește și se răspândește tot mai mult. Dovadă mărturiile vechi, cercetările de mai apoi și studiile din zilele noastre, — aceste din urmă sfârșind cu întreaga pleiadă de cercetători și amatori ce lucrează astăzi pe terenul antichităților românești, — special a celor bisericești.

Paralel cu acest interes nu s'a dezvoltat însă și sentimentul public pentru speciala îngrijire și conservare a monumentelor noastre. La noi, ca nicăeri. Căci cestiunea aceasta, a îngrijirii și conservării monumentelor istorice, ca preocupare cultural-socială mai înaltă și mai generală, e o cestiune a timpurilor moderne. Odinioară totul în această privință atârna dela măsura sentimentelor de pietate ale urmașilor față de operele înaintașilor. Ștefan cel Mare reface lăcașurile sfinte ale strămoșilor, începând cu acel dela Rădăuți al lui Bogdan Vodă Descălecătorul, Lăpușneanu pe ale lui Alexandru cel Bun și Petru Rareș pe ale marelui Ștefan. Asemenea Mateiu Basarab preface bătrânele fundații religioase ale strămoșilor săi Basarabești, iar Constantin Vodă Brâncoveanu pe acele ale lui Mateiu Basarab, și așa mai departe.

Lucrările aceste nu erau însă lucrări de restaurare, așa cum se înțeleg astăzi. Ele păstrau vechiul caracter al monumentelor refăcute sau prefăcute atât cât hotărâ înțelegerea și sentimentul artistic al meșterilor mai mult

decât al Domnilor. Evident că un Vasile Lupu, bunăoară, dacă ar fi pus la cale vreo refacere de acestea, ar fi recomandat să se respecteze elementele trecutului, ca unul ce aveà, pe lângă un sentiment artistic remarcabil, și o deosebită înțelegere pentru ele. Căci dela el ne-a rămas acea scrisoare, unică în felul său, prin care interziceà lui Cehan Racoviță Logofătul, ispravnicul său la zidirea bisercii Sf. Gheorghe Zograful de lângă Vasluiu, să iea piatră dela curțile domnești ale lui Ștefan cel Mare de acolo, că «acesta lucru nu să cade să facem, că nu iaste cu cinste». Și vor mai fi fost și alții asemenea acestui înțelegător Domnitor, căci altminteri n'ar fi putut ajunge până la noi atât de vechi și de multe monumente străbune.

Epoca prefacerilor nefericite a venit mai târziu, a ținut puțin și n'a fost generală. Ea cade la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea și a pornit dela meșterii arhitecți străini, veniți în țerile noastre după afaceri. Oficios a fost patronată, în Țara Românească, sub Bibescu și Știrbei, în timpul cărora s'au alterat și prefăcut prin reparații multe importante biserici și mănăstiri, între cari Tismana lui Vladislav Vodă și Bistrița fraților Craiovenești. Cu toate acestea și atunci erà destulă înțelegere pentru însemnătatea istorică și artistică a vechilor noastre monumente. E suficient să amintesc în această privință rezoluția pusă la 1856 de Caimacamul Alexandru Ghica pe o adresă a Episcopului de Argeș, prin care acesta cereà cuvenita autorizație pentru repararea bisericii sale catedrale. «Se priimește — scria el — din toate cerutele reparații, numai acele ce nu s'ar atinge de părțile artisticelor sculp-

turi și podoabele, și de turnuri, carele toate trebuiesc pipăite cu respect și de artiști superiori».

De preocupări mai serioase, de ordin cultural-social, pentru cunoașterea și studierea monumentelor noastre istorice, în vederea conservării și restaurării lor, nu poate fi vorba decât odată cu organizarea României ca stat modern. Silințele remarcabile ale lui Kogălniceanu, reconstrucțiile cam fantastice ale lui Asaki și descrierile romantice ale lui Alecu Russo și Gr. Alexandrescu, pentru a deșteptă interesul public față de ruinatele cetăți și părăsitele lăcașuri sfinte ale glorioșilor noștri Voivozi, sunt un fel de preludii ale primei preocupări mai serioase pornită dela Stat în această direcție: instituirea în anul 1860 de către Al. G. Golescu, ministrul Cultelor în Țara Românească, a unei comisiuni de bărbați competenți, care să întreprindă cercetări istorico-arheologice pentru cunoașterea și studierea monumentelor bisericesti ale țerii.

Această comisiune se alcătui din Al. Odobescu, Cesar Bolliac, Maiorul Pappazoglu și Al. Pelimon. Cel dintâiu, luându-și partea leului, regiunea cea mai bogată în vechi și prețioase biserici și mănăstiri, Argeșul cu ținuturile de peste Olt, își îndeplini desăvârșit însărcinarea. Cu competența-i cunoscută și cu entuziasmu-i rar pentru studiul antichităților, el ne dă frumoase și valoroase monografii istorice, arheologice și artistice asupra monumentelor ce avu să cerceteze și studieze. Din nefericire lucrarea sa nu ne e cunoscută decât în parte — din cecece s'a putut istovi de nimicnicire de prin arhivele Ministerului de Culte și publică de Odobescu însuși, de V. A. Urechia, de Gr. Tocilescu și de subscrisul. De

pe urma acestei lucrări ne-a rămas și artisticul album, lucrat de pictorul elvețian H. Trenk, după indicațiile și instrucțiile eruditului arheolog, cuprinzând 148 planșe cu vederi ale monumentelor, detalii arhitectonice, pisani, epitafe, odoare, odăjdii, etc. — planșe ce se găsesc azi, în cea mai mare parte, prin donațiunea M. S. Regelui, în posesiunea Muzeului de Etnografie și Artă națională și câteva, ca zestre mai vechie, la Muzeul național de Antichități.

Dintre ceilalți trei membri ai comisiunii, — Cesar Bolliac, reținut de afaceri politice, publică mai târziu, în 1862, în volumul «Mănăstirile închinare», rezultatul cercetărilor sale. Firește, ele nu sunt nici pe departe la nivelul lucrării lui Odobescu. Totuși, cu predilecțiile sale arheologice, Bolliac a izbutit, mai ales prin stilul său clar, bogat și viu, să le facă interesante și plăcute. Pappazoglu, un anticvarist și colecționar pasionat, n'a publicat nimic cu acest prilej, în schimb însă a inventariat, a adunat și a păstrat o bogată colecție de antichități românești, mai ales bisericesti, cari deasemenea au ajuns, acum patru ani, în posesiunea numitelor muzee și a Academiei Române. În sfârșit, Pelimon a făcut și el ce a putut, după cum s'a exprimat, vreo doisprezece ani în urmă, un scriitor în Columna răposatului Hasdeu, de unde s'au luat știrile de mai sus.

Cestiunea secularizării averilor mănăstirești a contribuit și ea la cunoașterea și punerea în valoare a vechilor noastre monumente istorice, prin studierea documentelor de proprietate și prin inventarierea obiectelor bisericesti, din cari, atunci, multe s'au înstrăinat prin călugării greci. Bogata literatură la care a dat naș-

tere această cestiune servă și astăzi întrucâtva celor ce se ocupă cu studiul antichităților românești.

Dar numai cu începutul domniei M. S. Regelui Carol se pune pe tapet, în adevăratul înțeles, cestiunea conservării și restaurării monumentelor naționale. Aceasta nu însemnează că îndată s'a și lucrat efectiv în această direcție, căci într'o țară în care erau atâtea de făcut, desigur nu cestiunea aceasta era să fie pusă în primul plan. S'au dat însă îndemnuri și s'au luat inițiative din cari au rezultat mai apoi preocupări serioase și lucrări efective pentru conservarea și restaurarea monumentelor noastre istorice.

În călătoriile făcute prin întreaga țară în primii ani ai domniei, M. S. avu prilejul să cunoască o bună parte din bătrânele fundații religioase ale Voivodilor noștri. Atunci pictorul Carol Száthmáry fixă, în pictură și acuarelă, câteva din aceste monumente, în tipul și starea în care se găseau ele pe acea vreme, lăsându-ne astfel nu numai frumoase lucrări artistice, ci și unice documente istorice de acest soi. Dar interesul și îndemnul Suveranului merg și mai departe. În Maiu 1867, cu prilejul unei călătorii la Curtea de Argeș, examinează personal primul proiect de restaurare a bisericii episcopale de acolo, datorit arh. Burelly, proiect ce nu s'a putut pune în executare din cauza sumei mari de bani ce reclamă. În Aprilie 1869, M. S. își rezervă prezidenția comisiunii instituită atunci pentru restaurarea mănăstirii Neamțu, pe urma focului ce o distrusese câțiva ani mai înainte. Aceasta «spre a urmă de aproape lucrările și a le da o personală impulsivă». La 1873 ridică din nou cestiunea Curții de Argeș, unde se în-

cepuseră lucrări mai mici de restaurare, sub direcția arh. Muntureanu. În frumoasa cuvântare adresată noi investițiilor episcopi de Roman, Râmnic, Buzău și Argeș, la 29 Ianuarie din acel an, arătând cum «conservarea cu sfințenie a mănăstirilor și bisericilor trebuie să fie cea mai scumpă datorie pentru fiecare din noi, căci ele nu numai că sunt sfintele noastre locașuri, ci și monumentele de căpetenie ale istoriei strămoșești», M. S. spune despre biserica mănăstirii de Argeș: «ziua când voiu vedeà acest monument readus în toată vechea sa splendoare, voiu saluta-o cu fericire» Decât ziua aceasta nu era să vină așa curând. În Maiu, Suveranul, mergând din nou la Argeș, rămase cu totul nemulțumit de lucrările lui Muntureanu. O comisiune de cercetare fu orânduită. Ea ceru desărcinarea arhitectului restaurator și oprirea lucrărilor până la noi dispoziții.

Constanta preocupare pornită dela Capul Statului pentru cestiunea conservării și restaurării monumentelor istorice deșteaptă, se vede, interes mai larg. În anul următor, 1874, Ministrul Cultelor B. Boerescu publică un regulament pentru instituirea unei comisiuni speciale pentru conservarea și restaurarea monumentelor. Prin acest regulament îngrijirea monumentelor e pusă sub privigherea unei comisiuni de bărbați competenți, cari aveau să le cerceteze, să le inventarieze, să le studieze și să avizeze asupra tuturor cestiunilor privitoare la conservarea și restaurarea lor. Regulamentul acesta e bază a legii din 1892, care, nu numai în esență, ci și în modul de redactare, nu este altceva decât o ediție prescurtată, pe alocurea puțin modificată, a lui.

A doua zi după publicarea acestui regulament (7 Apri-

lie), în fruntea Departamentului de Culte veni d-l Titu Maiorescu. D-sa procede la fapte. E cel dintâiu ministru care pune la ordinea zilei, în mod serios, cestiunea restaurării vechilor monumente bisericesti, începând cu catedrala episcopiei dela Curtea de Argeș. In acest scop d-sa numește comisiunea de care am amintit, compusă din Al. Odobescu, D. Berindei, Al. Orăscu, Th. Aman și alții, care să studieze cestiunea restaurării începute la strălucita fundație religioasă a lui Neagoe Basarab. Pe baza raportului acestei comisiuni și la recomandarea M. S. Regelui, d-l Maiorescu consultă pe renumitul Viollet le Duc, care delegă pe colaboratorul său de Baudot să vină în țară, să studieze monumentul și să desemneze lucrările de restaurare. Acesta înaintă un detaliat raport însoțit de un deviz de lucrări, pentru a căror executare Viollet le Duc recomandă pe d-l A. Lecomte du Noüy.

BCCU Cluj / Central University Library Cluj

Cu întemeierea serviciului special de restaurări de sub direcția d-lui A. Lecomte, cestiunea restaurării monumentelor noastre bisericesti intră în faza cea mai serioasă. La 1875 încep lucrările la Curtea de Argeș și, înainte ca acestea să fie terminate, la 1882 se încep Trei Erarhii din Iași, doi ani în urmă Sf. Nicolae Domnesc tot de acolo și fosta Mitropolie din Târgoviște, iar la 1885 biserica Sf. Dumitru din Craiova. Firește, nu e aci locul și nici cel ce scrie aceste pagine în situație să arate fazele prin care a trecut serviciul d-lui A. Lecomte dela 1875 până azi, — timp deci de aproape patru zeci de ani. Sarcina aceasta incumbă unei persoane în măsură a cunoaște lucrurile mai de aproape.

Ceeace trebuie relevat, e faptul că multă vreme lucrările, susținute fiind de interesul călduros și plin de

nădejdi bune al celor chemați a le patrona, moral și material, au mers bine. Mai târziu însă se manifestară nemulțumiri și se iviră critice asupra modului cum înțelegea directorul serviciului să efectueze lucrările de restaurare ce i se încredințase. Și aceste nemulțumiri și critice au mers crescând, așa că Ministerul, care alimentă, în baza unui contract, serviciul d-lui Lecomte, se văzù, la un moment dat, în fața unei adevărate campanii, susținută prin articole de presă, prin broșuri și prin interpelări în Parlament.

În fruntea acestei campanii stăteau câțiva tineri arhitecți, căci istoricii arheologi autorizați, Odobescu și Tocilescu, rămaseră deoparte: cel dintâiu mulțumit de lucrările d-lui Lecomte, iar cel din urmă cufundat în cercetările sale arheologice din Dobrogea, special în săpăturile dela Adamclissi. Campania rămase așadar a fi susținută numai de arhitecți, cari, punând multă pasiune în scrierile lor, făcură din cestiunea restaurării monumentelor istorice o cestiune de interes public, ce și azi, după atâția ani trecuți, poate fi readusă, sub aceeași formă, la ordinea zilei, ceea ce, pentru folosul obștesc, e mai bine să se evite, mulțumindu-ne a judeca lucrările d-lui Lecomte după rezultatele ce le avem înaintea: — ca bogate monumente de artă, produse în timpul nostru, prin imitarea celor pe cari le-au înlocuit.

Pentru acest cuvânt, încheiem aci paragraful privitor la serviciul special de restaurări de sub direcția d-lui Lecomte. Înainte însă se cuvine a semnală interesul viu pe care Suveranul țerii l-a arătat în permanență acestui serviciu, interes care a mers până a-l subvenționa din caseta regală în curs de opt ani de zile, începând dela marea criză financiară din 1900. Interesul

acesta, purtat monumentelor însăși, a fost pus în evidență, cu diferite prilejuri, de cei ce s'au ocupat, în timpul din urmă, cu cestiunea restaurării monumentelor noastre.

Concentrarea a tot interesului oficialității în jurul lucrărilor d-lui Lecomte, avu, pentru cestiunea ce ne preocupă, un rezultat negativ: celelalte monumente bisericesti ale țerii au fost oare cum date uitării. Pornirea etusiastă de odinioară pentru cercetarea, cunoașterea și studierea lor scăzù mult, întru cât cei autorizați a face astfel de cercetări se îndeletniciau cu mari lucrări științifice personale, din alte domenii: Odobescu cu Tesaurul dela Pietroasa, Tocilescu cu Monumentul dela Adamclissi. Lucrarea rămase așadar pe seama altora, cu mai puțină autoritate. Intre aceștia sunt de menționat, pentru Moldova, în primul loc, Episcopul Melchisedec, apoi N. Beldiceanu și T. Burada.

În mijlocul acestei atmosfere de interes scăzut pentru monumentele noastre, doar un entusiast ca V. A. Urechia de mai încearcă să facă ceva. Obținând la 1881, ca ministru al Cultelor, un credit mai mare pentru lucrări de conservare pe seama bisericilor și mănăstirilor istorice ale țerii, — el numește, pentru cercetări prealabile, o comisiune, care să raporteze despre starea în care se găsiu aceste vechi lăcașuri sfinte, indicând lucrările de cari ele aveau nevoie. Comisiunea, compusă din d-nii I. Slavici, Gh. Mandrea și Pantazi Ghica, vizitează în timpul verii cea mai mare parte a monumentelor bisericesti de dincoace și dincolo de Milcov, înaintând Ministerului raporturile cerute, cari s'au publicat atunci în două broșuri, sub titlul de «Monumentele Naționali». Broșurile acestea n'au valoarea științifică a lucrărilor

similare anterioare. Simple note de călătorie și de investigații fugitive, ele servesc prea puțin cercetătorilor. Dacă totuși le-am semnalat, e că pornesc din dorința lăudabilă de a se face ceva pentru monumentele țerii, într'o vreme când cea mai dăunătoare indiferență domniă pentru ele, și că sunt oglinda vie a stării de decadență în care se găseau bătrânele fundații religioase ale Voivozilor noștri.

Campania de care am vorbit în paragraful penultim a avut un singur rezultat pozitiv: ideea instituirii, prin lege, a unei comisiuni de bărbați competenți, cari să supravegheze și să controleze executarea lucrărilor de restaurare și să aibă sub îngrijirea lor monumentele istorice ale țerii, — idee care se realizează la 1892, sub Ministerul d-lui Take Ionescu, prin votarea și promulgarea legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice.

Legea aceasta e opera lui Tocilescu. Mi-a mărturisit-o de repetite ori. Ea e, cum am spus, o ediție prescurtată, pe alocurea modificată, a regulamentului din 1874. Mai generos cu lucrările altora în tinerețe, Tocilescu devenise către bătrânețe foarte gelos de activitatea și reputația sa. Aceasta îl făcù ca, atât la alcătuirea legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice, cât și a legii pentru descoperirea monumentelor și a obiectelor antice, ambele din 1892, să fie condus de anumite preocupări personale, însumându-și atribuțiuni pe cari mai înainte le-ar fi lăsat și pe seama altora. De aci prescurtările și modificările de cari am vorbit.

Legea fu prezentată mai întâiu la Senat, în ziua de 26 Martie. Susținută de raportul lui Tocilescu, atunci senator, fu combătută cu înverșunare de răposatul Mi-

tropolit al Moldovei Iosif Naniescu, care vedeà în ea o nouă încălcare a drepturilor Bisericii de către autoritatea laică a Statului. La protestul Mitropolitului Iosif s'a asociat, afirmativ sau tacit, întreaga bancă a Prelaților. Cu temperamentu-i viu și combativ, cu cunoștințele-i multiple și variate și cu entuziasmul manifestat cu înlesnire, Tocilescu susținù însă cu tărie legea, ripostând, cu mai mult sau mai puțin succes, obiecțiunilor pline de bun simț, ironiei dureroase și satirei necruțătoare din cuvântarea lui Iosif Naniescu.

Votată în Senat a doua zi, la 27 Martie, legea fù adusă în Camera Deputaților la 27 Maiu. Aci trecù fără nici o obiecțiune, ca orice lege fără importanță. Raportor fu arhitectul Gh. Sterian. Promulgarea se făcù abiã la 24 Noemvrie. Atunci legea se puse în aplicare, numindu-se din partea Ministerului, ca membri ai Comisiunii monumentelor istorice, d-nii T. Maiorescu, C. C. Arion și răposatul V. A. Urechia, întâiul și ultimul după recomandarea Academiei Române. Tocilescu, ca director al Muzeului național, erà membru de drept, iar d-l Gh. Sterian fu numit arhitect al nouăi Comisiuni.

Această Comisiune, potrivit dispozițiunilor legii, aveà să întocmească un inventar general al monumentelor, să examineze și să aprobe planuri de restaurări și reparații mai radicale, să avizeze asupra tuturor cestiunilor privitoare la monumente, să înainteze rapoarte anuale despre lucrările ei, arătând starea în care se găsesc monumentele și făcând propuneri pentru conservarea lor, prin inițiere de lucrări noi și cerere de credite necesare, să formeze o bibliotecă de specialitate, să întocmească un arhiv de releveuri, planuri, desemnuri,

fotografii și alte elemente trebuitoare studiului monumentelor, în sfârșit, să deștepte interesul public pentru cunoașterea și conservarea lor prin publicații speciale.

Cea dintâiu lucrare erà așadar inventarierea monumentelor. Ea n'a fost tocmai ușoară, din cauza nepregătirii și nepăsării de care au dat dovadă și s'au făcut vinovați majoritatea celor chemați a sluji cu acest prilej Comisiunii ca organe de informație și mărturie. Intr'adevăr, răspunsurile la cestionarele trimise de Comisiune, prin autoritățile administrative, școlare și bisericești, în toate părțile țerii, pe lângă că au fost, în cea mai mare parte, înapoiate cu mare întârziere, mai cuprindeau o sumă de informații nesigure și eronate. A trebuit deci o lucrare de control, care nici ea n'a fost ușoară, căci pe atunci lipsiau mijloacele de verificare, pe cari le avem azi la îndemână. Astfel, afară de monumentele romane, cari au fost inventariate de Gr. Tocilescu, inventarul oficial, de care ne servim și astăzi, se prezintă cu mari lacune în ceea ce privește bisericile și mănăstirile noastre mai puțin cercetate.

Șir de câțiva ani de zile dela înființare, Comisiunea s'a ocupat regulat cu rezolvirea tuturor cestiunilor privitoare la monumentele istorice deferite ei de Minister. Prin faptul însă că n'a avut prilej a se ocupa de lucrări mai de seamă—motiv pentru care nici nu le mai amintesc aci, — ci numai de cestiuni mărunte, de cari, în multe cazuri, nu se ținea seamă nici de ele, Comisiunea n'a găsit ecoul dorit în opiniunea publică, iar interesul membrilor pentru misiunea încredințată lor a scăzut. Unii din ei vin tot mai rar la ședințe sau nu vin de loc. Astfel lucrările, chiar și numai în ceea ce priviă formele, merg greu de tot. Față de această stare de lu-

cruri, d-l Maiorescu se retrage. În locu-i fu recomandat de Academie a se numi B. P. Hasdeu, dela care, cu toată marea-i autoritate istorică, Comisiunea nu câștigă mai mult decât un nume ilustru, știut fiind că la bătrânețe, renumitul învățat nu mai erà om de acțiune și perseverență în îndeletnicirile sale, mai ales cele oficioase.

Firește că în astfel de împrejurări nu putea fi vorba a se mai îndeplini celelalte dispozițiuni ale legii: rapoartele anuale ale Comisiunii, biblioteca, arhivul și publicațiile. Mai mult chiar. Serviciul tehnic al Ministerului, pe lângă care lucrà Comisiunea, neavând mijloace de a executà toate lucrările recomandate, o bună parte din încheierile Comisiunii rămaseră înmormântate în procesele ei verbale. Astfel, de sine înțeles, existența Comisiunii se dovedì a fi numai de formă, căci legea pe temeiul căreia fusese întocmită, prin neobservare și neaplicare, căzuse aproape în desuetudine. Că legea nu se observà și nu se aplicà, e faptul că lucrările mai însemnate de restaurare ce s'au pus la cale în acest timp (la Golia în Iași și la cele trei biserici ale lui Ștefan cel Mare din Păpăuți, Hârlău și Dorohoiu), nu se făceau, de fapt, sub privigherea și controlul Comisiunii, ci direct de arhitecții cărora li se încredințaseră.

Urmările acestei lipse de interes a celor chemați a se îngriji de conservarea monumentelor istorice ale țerii, fură împreunate cu pierderi ireparabile: autoritățile comunale și epitropiile bisericesti, cu dela sine putere, se apucară de renovat și—vorba vine—de restaurat, alterând și nimicind caracterul vechiu al multor însemnate biserici și mănăstiri, sau — unde socotiră că nu mai e nimic de făcut—dărâmând pur și simpla, ca

la Râmnicul Sărat, la Câmpulung, la Târgoviște, la Iași și chiar la București.

Așa steteau lucrurile pe la sfârșitul sec. trecut, când două noi schimbări se petrecură în sânul Comisiunii: în locul d-lui G. Sterian, plecat în străinătate, fu numit, în aceeași calitate de arhitect, la 1898 Decemvrie, d-l N. Gabrielescu, fost multă vreme ajutor al d-lui Lecomte, iar în locul d-lui C. C. Arion, chemat în fruntea Departamentului de Culte, se numi, la 1899, d-l Gr. Cerkez, în persoana căruia Comisiunea câștigă un valoros și prea chibzuit sfetnic.

Regimul economiilor inaugurat la 1900 influență și asupra monumentelor. Toate lucrările de restaurări fură întrerupte, chiar și cele de sub direcția d-lui Lecomte. Cum am văzut, prin munificența regală, aceste din urmă se putură totuși continua. Cele din urmă rămaseră însă întrerupte trei ani de zile. Căci numai la 1903, odată cu înființarea Casei Bisericii, se readuc la ordinea zilei, prin reînceperea de lucrări de conservare pe unde eră trebuința mai mare. Aceasta prin stăruința presonală a întâiului Administrator care a prezidat la înființarea Casei Bisericii — a d-lui P. Garboviceanu.

Indemnul veniă și din afară — dela interesul public ce începuse a se manifesta din nou pentru monumente, sub înrâurirea cercetărilor istorice și a năzuințelor de aplicare în arhitectură a elementelor vechiului stil românesc. În direcția istorică, activitatea competentă și neobosită a d-lui prof. N. Iorga, care a străbătut țara în lung și în lat, pentru a cercetă și face cunoscut vechile noastre biserici și mănăstiri, deșteptă un larg și serios interes pentru ele, iar în direcția arhitectonică, lucrările

cătorva tineri și entusiaști artiști, dădură îndemn spre noi și mai întinse cercetări. Era natural deci ca în această atmosferă de primenit interes pentru monumentele istorice să se reactiveze și reabiliteze lucrările Comisiunii chemate a îngriji de conservarea și restaurarea lor.

Două împrejurări veniră să dea această viață nouă Comisiunii: înființarea Casei Bisericii, pe lângă care ea-și găsi lăcașul firesc, dat fiindcă aproape totalitatea monumentelor noastre sunt biserici și mănăstiri, și intrarea în sânul Comisiunii a unui bărbat în deobște cunoscut prin preocupările sale artistice și prin statornicia și zelul cu care sprijinește operele culturale de interes național, — a d-lui I. Kalinderu, care veni, recomandat de Academie, să ia locul răposatului V. A. Urechia. D-sa premerse cu exemplul cel bun. Căci ținerea cu regularitate a ședințelor, deșbaterea cu seriozitate a chestiunilor, aducerea la îndeplinire a hotărârilor, urmărirea lucrărilor puse în aplicare, se datoresc, în primul loc, modului serios cum d-l I. Kalinderu a înțeles să-și îndeplinească misiunea ce i s'a încredințat.

Rezultatul acestei activități s'a văzut îndată de cei mai apropiați și a avut curând răsunset și în opinia publică. Căci, afară de lucrările de conservare întreprinse de Administrația Casei Bisericii prin serviciul său tehnic în 1904 la Snagov, la Gura Motrului, la Căluuiu, la Govora, etc., se începură două lucrări mari: restaurarea bisericii Stavropoleos, care se proiectă de vreo zece ani, și renovarea bisericii Zlătari.

În acelaș timp se înființă în cadrul Administrației Casei Bisericii un biou special pentru lucrările Comisiunii, care, în treacăt fie zis, nu aveà atunci nici măcar o masă în jurul căreia să se întrunească, sub

conducerea unui secretar. Cel ce scrie aceste rânduri fu chemat a îndeplini această funcțiune, împreună cu atribuțiile de «bibliotecar al Casei Bisericii, cercetător de documente, etc.». Aceasta, desigur, spre a se îndreptăți crearea nouăi funcțiuni, care, dat fiind puținul eredit ce aveau atunci lucrările Comisiunii, ar fi putut fi socotită ca o sinecură.

Cu înființarea biuroului se puse început unei biblioteci de specialitate și a unui arhiv pentru colecții: planuri, desenuri, fotografii, copii de picturi, acuarele, etc. O publicație se dete chiar la iveală, cu prilejul târnosirii bisericilor Trei Erarhi și Sf. Nicolae Domnesc din Iași. În sfârșit eră să se tipărească și un raport anual al lucrărilor, — pentru ca Comisiunea să-și fi îndeplinit astfel toate atribuțiunile ce-i prescria legea, — când o schimbare, din care se zicea că va ieși câstigată, aduse o supărătoare stagnare în lucrările ei, cari abiă apucaseră a se îndrumă pe calea lor cea bună.

La începutul anului 1905, Comisiunea fu trecută pe lângă direcțiunea din nou înființată în Minister, care, în 1906, deveni Casa Artelor. În noul său lăcaș, ea nu mai găsi interesul și sprijinul pe care-l avusese la Casa Bisericii. Așa se face că în 1905, din toate lucrările de conservare și întreținere, recomandate de Comisiune, nici una nu fu executată de către cei chemați a le duce la îndeplinire. Urmarea fu că campania acestui an se pierdù, iar fondul destinat pentru lucrările Comisiunii rămase aproape neatins. Dar nici anul următor 1906 nu fu mai norocos din acest punct de vedere. E drept însă că de astă dată, pe lângă lipsa de îndemn din anul trecut, se mai adăogară cauze neprevăzute și neînălătura-bile: vremea rea, materialul scump și meșterii greu de

găsit din cauza lucrărilor întreprinse cu Expoziția jubilară. Astfel din lucrările recomandate și aprobate a se întreprinde în 1906, abia câteva s'au executat, restul rămânând a se face în campania anului viitor.

La 1907, Casa Artelor fiind redusă la ultima expresie biurocratică, Comisiunea fu atașată din nou pe lângă Administrația Casei Bisericii. Reluând firul dela 1905, cu ajutorul material și moral ce i s'a dat de atunci încoace, ea a ajuns, prin activitate continuă, la stadiul mulțumitor de lucrări și organizare în care se găsește astăzi. Aceasta datorită interesului călduros și sprijinului larg ce i s'a arătat și acordat de către fostul Ministru al Cultelor, d-l Sp. C. Haret, și de către reprezentantul său pe lângă Comisiune, d-l P. Garboviceanu.

Mai întâiu s'a numit un arhitect special pentru lucrările Comisiunii. Căci sistemul urmat până aci, de a se execută lucrările prin arhitecții serviciilor tehnice ale Ministerului, s'a dovedit insuficient. Eră necesar un arhitect, care să se ocupe numai cu lucrările Comisiunii și care să poată întocmi, cu timpul, un serviciu tehnic special pe seama monumentelor. Acest arhitect fu d-l N. Ghika-Budești, căruia i se încredințase încă din 1906 lucrările de conservare a mănăstirii Comana și restaurarea bisericii Albe din Baia. Dânsului i s'au dat ca ajutoți: în 1908 pe d-l I. D. Trajanescu, în 1911 pe d-l Gh. Lupu, doi distinși arhitecți din generațiunea tânără a Școalei naționale de arhitectură.

Sub direcția d-lui Ghika s'au efectuat și se efectuează, dela 1907 încoace, toate lucrările de reparațiuni, conservări și restaurări de monumente istorice, recomandate și aprobate de Comisiune, afară bine înțeles de

acele de sub direcția d-lui Lecomte și de acele încredințate mai înainte altor arhitecți, — ca biserica Golia din Iași (N. Gabrielescu), biserica Stavropoleos (I. Mincu) și mănăstirea Căldărușani (N. Mihăescu și, acum de curând, A. Popovici). Ar fi prea mult și fără deosebit interes pentru cestiune a se enumăra bisericile și mănăstirile monumente istorice, la cari s'au efectuat, în timpul celor cinci ani din urmă, lucrări de reparație și conservare. Pentru acest cuvânt înșirăm aci numai monumentele unde s'au întreprins și se întreprind lucrări mai mari de restaurare, sub conducerea serviciului tehnic de pe lângă Comisiune: biserica Albă din Baia, clopotnița dela Păpăuți, mănăstirea Hurezi, biserica Domnească din Târgoviște, Bucur din București, Sf. Gheorghe din Botoșani, Vădeni de lângă T.-Jiu, Sf. Voivozi din Târgoviște, mănăstirea Cetățuia de lângă Iași, biserica Domnească din Curtea de Argeș (sub direcția d-lui Gr. Cerkez, ca delegat al Comisiunii) și Mitropolia din Târgoviște, trecută Ministerului de către d-l Lecomte, de care s'a reconstruit mai de mult.

Paralel cu această activitate a serviciului arhitectonic al Comisiunii, s'a continuat, mai serios ca până aci, lucrarea de întregire a colecțiilor de planuri, deseneuri, fotografii, acuarele, copii de picturi etc., necesare studiului special al monumentelor. Colecțiile au crescut atât cât s'a simțit, chiar dela început, necesitatea angajării unui funcționar anume pentru orânduirea și păstrarea lor,—a d-lui Virg. Drăghiceanu, tânăr ce se făcù cunoscut prin îndeletnicirile sale istorico-arheologice.

D-sa orânduie, clasând și catalogând, colecțiile; iar când Administrația Casei Bisericii se mută în noul său palat

(1909), unde se puse la dispoziția Comisiunii un local frumos și spațios, secundă pe d-l P. Garboviceanu în opera de salvare de prin biserici și mănăstiri a vechilor icoane ieșite din uz, expuse deci nimicirii și înstrăinării.

În mai puțin de un an de zile s'a strâns, pe lângă colecțiile amintite mai sus, un foarte bogat și prețios material istorico-artistic de acest soi, care fu aranjat și expus în șase mari săli. Prin această lucrare, al cărei merit revine, în primul loc, trebuie s'o spunem, fostului Administrator al Casei Bisericii, posedăm astăzi o colecție de icoane unică în felul său, unde cercetătorii pot face cu înlesnire studii speciale.

Astfel completate, colecțiile Comisiunii au fost deschise și puse la dispoziția publicului la 23 Noemvrie anul trecut, cu care prilej s'a arătat și s'a recunoscut public marea lor importanță pentru studiul vechii arte românești. Cunoașterea lor în cercuri mai largi va veni în curând dela catalogul pe care îl tipărește d-l V. Drăghiceanu.

În aceste colecții se găsesc și parte din studiile și lucrările făcute la Venezia și Ravenna de cei doi tineri pictori bisericești, d-nii Al. Mihăilescu și D. Norocea, pe cari, la recomandarea Comisiunii, Administrația Casei Bisericii i-a trimis în 1908 cu burse în străinătate, să studieze pictura bizantină, pentru ca la întoarcere să poată fi întrebuințați la opera de restaurare a vechilor noastre picturi bisericești. De asemenea se găsesc aci mulurile după ornamente și sculpturi în lemn și piatră lucrate de profesorul C. Bălăcescu, însărcinat în anul trecut a executa atari lucrări pe seama colecțiilor Comisiunii, după un program aprobat de dânsa.

Prin punerea colecțiilor sub îngrijirea unui custode

special, secretariatul Comisiunii a rămas a se ocupa numai cu lucrările de cancelarie, din an în an tot mai numeroase, și cu publicațiunile. Ce privește aceste din urmă, dela 1907 încoace, s'au înaintat regulat Ministerului rapoarte anuale tipărite despre activitatea Comisiunii, în cari se pot urmări, pe larg și sigur, toate lucrările făcute pentru conservarea și restaurarea vechilor noastre biserici și mănăstiri, iar la 1908 a început a se da la iveală, în fascicule trimestriale, o publicație specială pe seama monumentelor istorice, Buletinul Comisiunii, care a strâns în jurul său mai pe toți cei ce se îndeletnicesc azi la noi cu studiul antichităților românești. Pe lângă aceasta s'a tipărit o plachetă istorico-descriptivă asupra monumentelor dela Curtea de Argeș pe seama excursioniștilor francezi veniți în țară în toamna anului 1909. În fine, acum de curând, s'a publicat un frumos și luxos Album «Odoarele dela Neamțu și Secu». Cu aceste publicațiuni, Comisiunea și-a îndeplinit ultima din atribuțiunile ce-i prescrie regulamentul de aplicare al legii sale de constituire: publicarea de lucruri speciale asupra monumentelor.

Din cele expuse mai sus, se poate vedeà ce fel sunt organizate și în ce stadiu se găsesc azi—douăzeci de ani aproape dela votarea legii pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice—lucrările Comisiunii înființate prin această lege. Se va vedeà apoi că progresul realizat se datorește mai ales celor cinci ani din urmă. De aci extensiunea mai deosebită ce am dat în expunerea prezentă lucrărilor din acest timp.

Undeva, în cursul acestei scrieri, am spus că stadiul în care se găsesc azi lucrările Comisiunii e mulțumitor.

Ca unul ce cunosc bine cestiunea conservării și restaurării monumentelor, știind ce eră nu mai departe decât la 1904 și văzând ce este astăzi, aș fi îndreptățit să spun mai mult. Nu o fac însă, pentru că-mi dau perfect de bine seamă cât mai este de lucrat în această direcție. Ceeace s'a făcut până acum e numai temelia operei ce urmează a se continua și desăvârși — un serviciu independent, bine organizat, care să îndeplinească, cu cea mai mare seriozitate, atât opera de conservare cât și cea de studiere a monumentelor.

Și am nădejde bună că, cu membrii ce alcătuiesc astăzi Comisiunea—d-nii I. Kalinderu, D. Onciul (ca reprezentant al Academiei, în locul lui B. P. Hasdeu), Gr. Cerkez, E. A. Pangrati (numit de Minister, în locul d-lui N. Gabrielescu) și V. Pârvan (ca director al Muzeului național, în locul lui Gr. Tocilescu)—și cu sprijinul plin de interes ce ni se arată din partea Administrației Casei Bisericii, nu peste mult timp, vom ajunge și la acest stadiu.

Pentru aceasta e neapărată nevoie să se modifice și să se completeze mai întâiu legea pe baza căreia lucrează Comisiunea, ea ne mai corespunzând necesităților de astăzi. Dar despre asta nu mai poate fi vorba aci. — Scopul mi-a fost să dau numai o scurtă privire asupra cestiunii conservării și restaurării monumentelor istorice în România, și cred că am dat-o, cum s'a putut mai sigur și mai lămurit.

